

УДК: 347.99 : 342.73

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ СУБСИДІАРНОСТІ В ДОТРИМАННІ ДЕМОКРАТІЇ

кандидат юридичних наук, Музичук К. С.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна,
Луцьк.

Дослідження особливостей принципу субсидіарності у дотриманні демократії країнами-підписантами Європейської конвенції з прав людини. З'ясовано правову сутність цього принципу на основі вивчення практики Європейського суду з прав людини під час розгляду ним справ, пов'язаних з інформаційними правами і свободами людини. Вивчені думки суддів Суду щодо значення цього принципу у дотриманні демократії і його зворотній вплив на національне судочинство. Встановлено вплив принципу субсидіарності на становлення демократії в країнах-учасниках Конвенції. Помічено еволюційні зміни у цьому принципі, викликані вимогами сьогодення, які необхідно враховувати вітчизняним судам в їх практичній роботі.

Ключові слова: демократія, субсидіарність, інформаційні права і свободи людини.

Музычук Е. С. Значение принципа субсидиарности в соблюдении демократии / Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, Украина, Луцк.

Исследование особенностей принципа субсидиарности в соблюдении демократии странами-подписантами Европейской конвенции по правам человека. Выявлено правовую сущность этого принципа на основе изучения практики Европейского суда по правам человека во время рассмотрения им дел, связанных с информационными правами и свободами человека. Изучены мнения судей относительно этого принципа в соблюдении демократии и его обратное влияние на национальное судопроизводство. Установлено влияние

принципа субсидіарності на утвердження демократії в країнах-учасниках Конвенції. Отримані еволюційні зміни в цьому принципі, викликані вимогами сьогодення, які необхідно враховувати національним судам в їх практичній діяльності.

Ключові слова: демократія, субсидіарність, інформаційні права і свободи людини.

Muzychuk K. S. The Value of principles of subsidiarity in keeping democracy/Lesya Ukrainka Eastern European University, Ukraine, Lutsk.

The principles of subsidiarity in compliance with democratic countries signatories of the European Convention on Human Rights are studied. Legal essence of this principle has been found by studying the practice of the European Court of Human Rights during its review of cases related to information rights and Human Rights. Opinion of the Court judges on the importance of this principle is studied in keeping democracy and its reverse effect on national proceedings. The article analyzes effect of the principle of subsidiarity to democracy in the countries participating in the Convention. Evolutionary change is noticed in this principle caused the present requirements that must be considered domestic courts in the practice.

Key words: democracy, subsidiarity, informative rights and freedoms of man.

Вступ. Значне число заяв, які надходять до ЄСПЛ, повертається заявникам без розгляду. Одна з причин цього є не розуміння правової суті принципу субсидіарності.

Принцип субсидіарності був предметом дослідження П. М. Рабіновича, С. В. Шевчука, В. І. Манукяна та інших науковців. Ці дослідження носили епізодичний характер і розглядалися в роботі ЄСПЛ щодо деяких розрізнених справ. Разом з тим, невирішеним в розглядуваній проблемі лишається питання еволюційного розвитку принципу субсидіарності.

Формулювання мети статті та завдань. Метою даного дослідження було відібрати справи ЄСПЛ, які торкаються захисту інформаційних прав і свобод

людини, вивчити еволюції принципу субсидіарності і з'ясувати правове тлумачення цього принципу з позиції демократії.

Виклад основного матеріалу статті. Правова сутність цього принципу полягає в тому, що система наднаціонального контролю додаткова (субсидіарна) щодо національної [1, с.69]. Так вважає суддя ЄСПЛ А. Ковлер, посилаючись на статтю 1 Європейської конвенції, у якій ідеться: *«Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції»* [2]. На думку цього ж судді, основна «тяжкість» правозахисної діяльності лежить на суверенних державах. Образно кажучи, на державі лежить «відповідальність за результат», а от вибір засобів досягнення результату Конвенція віддає на розсуд держави» [1, с.69].

Значною мірою правова суть принципу субсидіарності зрозуміла з практики Суду: *«Суд нагадує, що його юрисдикція у перевірці відповідності до внутрішнього законодавства обмежена [3, п.47] і що його завдання не полягає в заміні національних судів. Вирішення проблеми тлумачення внутрішнього законодавства належить головним чином національним органам, зокрема судам»* [4, п.27; 5, п.54].

Іншим прецедентом Суд показує, що його роль не пасивна стосовно рішень національних судів: *«Хоча Суд не може замінити своїм рішенням рішення національних судів та його повноваження щодо дотримання національного законодавства обмежені, його функцією є перевірка обґрунтування національних судів з точки зору Конвенції»* [6, п.43; 7, п.105; 8, п.39]. Необхідність в існуванні наднаціонального органу, яким є ЄСПЛ, ним же пояснюється в ряді рішень: *«Щоб захистити особу від свавілля, недостатньо забезпечити формальну можливість мати загальне провадження для оскарження застосування положення закону в її справі. Якщо ухвалене рішення не містить обґрунтування або доказової бази, виникле втручання у гарантоване Конвенцією право може стати непередбачуваним та, як наслідок, не відповідати вимозі законності»* [6, п.43; 9, пп.41-42; 10, пп.42,46,49-50]. 3

наведеного видно, що рішення національних судів повинні містити обґрунтування правильності втручання держави в конвенційні права (доказову базу цього) особи. Саме на це, передовсім, звертає увагу Суд. За відсутності згаданого обґрунтування Суд визнає порушення права, гарантованого Конвенцією: порушена вимога демократії.

На нашу думку, якщо національні суди не в змозі (або не повною мірою, або через відсутність законодавства) захистити права й основоположні свободи людини, то їм допомога (правова субсидія) надається наднаціональним органом, яким є ЄСПЛ. Таку допомогу може надавати Суд, і через прецеденти, і з допомогою законодавства іншої держави ЄС, адже прецеденти формуються через аналіз національних законодавств країн-підписантів Конвенції відповідно до принципів демократії. На користь сказаного наведемо прецедент, який аналізує поняття «житло» в різних країнах і дає підґрунтя для його тлумачення і розвитку: *«Що стосується слова "житло" ("home" в англійському тексті), Суд відмічає, що в деяких державах-учасниках, а саме в Німеччині, воно поширюється на службові приміщення. Більше того, таке тлумачення повністю співзвучне французькому варіанту тексту, так як слово "domicile" має навіть більш широке значення, ніж "home", і може поширюватись на діловий офіс типу адвокатського»* [11, п.30].

З позиції захисту інформаційних прав і свобод людини стверджуємо, що за відсутності законодавства від нової інформаційної загрози (розвиток інформаційної сфери суттєво випереджає розвиток правової сфери), суди вправі спиратися на принципи демократії, закладені в Конвенції (це і є розсуд держави). Оскільки Конвенція і діяльність Суду ґрунтуються на принципах демократії, то використання демократичних засад у захисті інформаційних прав і свобод людини не вийде за межі Конвенції, воно не тільки допустиме, а й потрібне. *«Національна влада вільна у виборі правових заходів, які вона вважає доцільними у передбачених Конвенцією рамках. Суд розгляне лише відповідність цих правових заходів вимогам Конвенції»* [12, п.10] – так прецедент тлумачить сутність принципу субсидіарності.

Використання національними судами законодавств інших держав ЄС, у разі відсутності власного законодавства від нової загрози, допустиме, якщо на це законодавство посилався Суд і не помітив у ньому суперечність Конвенції. Підтвердити сказане можна певною мірою висловом Голови ЄСПЛ Ж.-П. Кости: «... суди можуть надати перевагу положенням Конвенції над національним законодавством у більш швидкий і гнучкий спосіб, ніж законодавець, коли це стосується скасування або внесення змін до законодавчих актів, які є несумісними з Європейською конвенцією» [13, с.13].

Отже, використання законодавства інших країн ЄС, яке пройшло експертизу Суду на відповідність демократії (чи Конвенції) допустиме, адже «вибір засобів досягнення результату Конвенція віддає на розсуд держави» [1, с. 69]. Крім того, це сприятиме гармонізації правового захисту прав людини у Європі.

Розвиваючи правову суть принципу субсидіарності суддя А. Ковлер посилається на те, що Суд виокремив дві сторони субсидіарності в контексті Конвенції – практичну й теоретичну. «У практичному плані Суд... не може бути ні апеляційним, ... не може повторно розглядати справи, ... не може ... як національні інстанції, визначати фактичні обставини справи, ... уникає порушувати правові питання, що належать до компетенції національних судів (наприклад, тлумачення матеріального та процесуального законодавства), хоча і враховує їх» [Там само]. Наведені узагальнення підтверджують такі прецеденти:

1. *«Зважаючи на їх прямий і постійний контакт з активним населенням своїх країн, державні органи загалом перебувають у кращій позиції, ніж міжнародний суддя, щоб висловити свою думку про точний сенс цих вимог (моралі), так само як про "необхідність" будь-яких "обмежень" або "санкцій", що мають на меті забезпечити ці вимоги»* [14, п.48].

2. *«Компетенція Суду з оцінки дотримання внутрішнього законодавства обмежена. Насамперед саме національна влада має тлумачити й застосовувати це законодавство»* [15, п.54].

3. *«Суд підтверджує, що в його завдання не входить підмінити собою місцеві суди. Проблему тлумачення внутрішнього законодавства насамперед вирішує національна влада, передусім суди. Роль Суду обмежується перевіркою того, чи є таке тлумачення сумісним з Конвенцією»* [16, п.52; 17, пп.33–39].

4. *«Суд перш за все підкреслює, що тлумачення та застосування внутрішнього права – це прерогатива національних влад і особисто судів»* [18, п.79].

5. *«Суд уважно відноситься до другорядної ролі його функцій і визнає, що він має бути обережним щодо виконання ролі суду першої інстанції, там де це безсумнівно не вимагається обставинами справи. Проте якщо з'являється про порушення статті 2 ("Право на життя") Конвенції, Суд мусить провести докладне вивчення справи, навіть якщо відбулось національне провадження і розслідування.*

Проте, незважаючи на сумнівну непослідовність доказів, зібраних під час розслідування цієї справи, Суд не може прийняти рішення інше, ніж те, що було прийняте національними органами» [19, пп.49–50].

Теоретичну сторону принципу субсидіарності суддя А. Ковлер пов'язує саме із суворим дотриманням основ демократії і Судом, і національними судами: «Оскільки права і свободи, гарантовані Конвенцією, є дітищем демократичного суспільства, поняття демократії і верховенства закону є взаємопов'язаними. За логікою прецедентів Суду обрана в демократичному порядку влада держав-учасниць Конвенції наділена відповідною легітимністю, що вимагає від міжнародного Суду, яким є Європейський суд, деякого самообмеження (self-restraint) при оцінці того, чи втручання у здійснення прав і свобод, які захищаються Конвенцією, "необхідним в демократичному суспільстві", і дає державі якесь "поле оцінки" (margin of appreciation). Але при цьому будь-які форми такого втручання повинні, по-перше, бути передбачені законом, а не бути результатом довільного розсуду осіб, а по-друге, переслідувати легітимну мету (наприклад дотримання балансу приватного і

загального інтересу). Зрозуміло, що межі такої оцінки не є нескінченними і не можуть виходити за межі демократичного процесу» [1, с.70].

Сказане дає підґрунтя стверджувати, що на Суд не покладається функція тлумачення національного законодавства (бо, інакше, Суд підміняв би національне законодавство, що суперечило б прецеденту [16]); водночас, Суду відводиться «мінімальне поле оцінки», визначене суттю демократії.

Отже, принцип субсидіарності визначає основу наднаціонального контролю Євросуду в дотриманні демократії. Оскільки демократія і верховенство закону тісно пов'язані, то ігнорування принципу субсидіарності негативно відіб'ється на верховенстві закону. Це, своєю чергою, зобов'язує національні суди у справах, де має місце порушення прав людини й основоположних свобод, окреслених Конвенцією, обов'язково здійснювати оцінку державного втручання на відповідність демократії. У разі, коли національні суди не здійснюють такої оцінки, вони нехтують верховенством закону. Це, на нашу думку, – однією з найвагоміших причин того, що ЄСПЛ приймає протилежні національним судам рішення.

До сказаного додамо, що цього вдається уникнути, коли судді національних судів напряду використовують Конвенцію і постійно вивчають прецеденти ЄСПЛ. Вивчення рішень Суду проти України показало, що в тих справах, де українські суди спирались на норми Конвенції в захисті прав людини й основоположних свобод, наднаціональний орган погоджувався з їх рішеннями. Значною мірою сказане підтверджує прецедент: *«... там, де вищі національні суди проаналізували в достатній і переконливій манері точну природу оскаржуваного обмеження, на основі відповідної конвенційної судової практики та прецедентів, які з неї випливають, цей Суд повинен мати вагомі причини для іншого висновку, ніж той, що зроблено національними судами»* [20, п.101; 21, п.83].

В екологічних справах субсидіарна позиція ЄСПЛ більш «жорстка»: *«Коли скарги стосуються політики держави щодо промислових підприємств-забруднювачів ... Суд може розглянути суть відповідних рішень і дійти*

висновку, що мала місце явна помилка. Однак складність питань, що стосуються екологічної політики, призводить до того, що роль Суду головним чином є субсидіарною. В першу чергу він повинен визначити, чи був процес прийняття рішення справедливим, і лише за виняткових обставин він може перейти цю межу та переглянути матеріально-правові висновки національних органів влади» [22, п.105; 23, п.142].

Згадані виняткові обставини встановлює Суд не спонтанно, а лише на основі критерію: «Досконально вивчаючи процедури, що розглядаються, Суд розгляне, чи здійснили органи влади достатні дослідження, щоб оцінити ризик потенційно небезпечної діяльності [24, п.128; 25, п.86], чи виробили вони адекватну політику vis-à-vis підприємств-забруднювачів на підставі доступної інформації, та чи було вжито необхідних заходів для своєчасної реалізації цієї політики [26, п.104; 25, п.86]. Суд також дослідить, у якій мірі особи, яких торкнулася ця політика, могли впливати на процес ухвалення рішення виключно з доступом до відповідної інформації та можливості дієво оскаржувати рішення органів влади» [27, п.60; 24, п.127; 28, п.119; 23, п.143].

Лавиноподібне надходження скарг від громадян країн, які стають на шлях демократії, наявність системних порушень у роботі судів цих країн, спонукало еволюціонувати принцип субсидіарності й відійти від тієї практики, коли Суд ні на кого не покладав суворих зобов'язань: з'явилися пілотні та квазіпілотні рішення.

Пілотні рішення Суду – це ті, у яких виявилися системні, структурні проблеми, що викликають «повторювані порушення» і в яких держави-відповідачі зобов'язалися Судом у стислі строки прийняти відповідні законодавчі акти, що виправляють це порушення [1, с.71].

Прикладом пілотного рішення Суду проти України може бути рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», у якому, зокрема, йдеться: «Коли вже прийнято рішення, в якому вказується на структурні чи загальні недоліки в національному праві або практиці ("пілотна справа"), а велика кількість заяв до Суду з такою самою проблемою ("аналогічні справи") вже

перебувають на розгляді або, ймовірно будуть подані, держава-відповідач у разі потреби повинна забезпечити для потенційних заявників ефективний засіб правового захисту, який дає їм змогу звернутися до компетентного національного органу і який може також застосовуватися й тими заявниками, які вже звернулися до Суду. Такий швидкий та ефективний засіб захисту дав би можливість відновити їхні права на національному рівні відповідно до принципу субсидіарності конвенційної системи» [29, п.36].

Інший приклад пілотного рішення: «Суд повторює, що стаття 46 Конвенції ... покладає на державу-відповідача юридичний обов'язок вжити під наглядом Комітету Міністрів відповідних заходів загального та/або індивідуального характеру для забезпечення права заявника, порушення якого було констатоване Судом. Таких заходів держава-відповідач повинна вжити і стосовно інших осіб, ситуація яких аналогічна ситуації заявника, а саме усунути проблеми, які призвели до таких висновків Суду ... В принципі Суд не зобов'язаний визначати, які саме заходи для виправлення ситуації доцільно вжити державі, аби виконати свої зобов'язання за статтею 46 Конвенції. Проте Суд зацікавлений у тому, щоб сприяти швидкому та ефективному усуненню недоліку, виявленого в національній системі захисту прав людини» [30, п.97].

З наведених прецедентів видно, що Суд дотримується принципу субсидіарності (не вказує, які саме заходи має прийняти держава-відповідач). Водночас, Суд настоює на швидкому (щоб звести час виходу держави за межі демократії до мінімуму) усуненню недоліків. Крім того, Суд вимагає, щоб Україна забезпечила потенційних заявників ефективним засобом правового захисту, що відповідає принципу ефективності, який належить до демократичних принципів захисту прав людини в суді.

Квазіпілотні рішення Суду – це ті, в мотивувальній частині яких міститься наказ про вжиття загальних заходів [31, с.76].

Квазіпілотні рішення: 1) приймаються у справах, що лідирують, а виявлені в них порушення норм Конвенції можуть призвести до потоку справ-

клонів у майбутньому; 2) встановлюють поширену або системну дисфункцію у правовій системі держави-сторони Конвенції; 3) нагадують державі-відповідачеві про її зобов'язання по комплексному вирішенню проблеми; 4) в резолютивних положеннях рішення не вказуються конкретні заходи загального характеру (див. рішення ЄСПЛ від 10.05.2011 р. у справі «Харченко проти України» [30, п.62]).

Еволюцію принципу субсидіарності можна пояснити, виходячи з того, що консервативна процедура розгляду справ у Суді стає обмеженням у його роботі; поява нових викликів (наприклад, інформаційної сфери) потребує швидкого реагування, а оскільки закон консервативний, то втілення принципу субсидіарності сприяє реагуванню на нові виклики: через наднаціональний контроль. У цьому контексті суддя ЄСПЛ А. Ковлер, посилаючись на рекомендації конференції міністрів країн Ради Європи в Інтерлакені (18–19 лютого 2010 року), нагадує про «фундаментальне значення принципу субсидіарності, який передбачає відповідальність держав-учасниць на національному рівні в застосуванні Конвенції як основоположного інструменту європейського публічного порядку, а держав-учасниць закликають максимально робити висновки з рішень Суду, що встановлюють порушення Конвенції іншою державою, особливо тоді, коли в правовій системі іншої держави існують ті ж самі проблеми» [1, с.72].

Розмежовуючи значення національних судів та ЄСПЛ у захисті конвенційних прав і свобод, Інтерлакенська декларація: *«Повторює зобов'язаність Держав-Сторін стосовно того, що права і свободи, викладені у Конвенції, мають бути повністю забезпечені на національному рівні та вимагає посилити принцип субсидіарності.*

Наголошує, що цей принцип передбачає поділ відповідальності між Державами-Сторонами та Судом» [19].

Спираючись на тлумачення принципу субсидіарності Інтерлакенською декларацією, стверджуємо: національні суди мають повністю забезпечити

захист конвенційних прав і свобод, а Суд, через наглядовий контроль, оцінити цей захист відповідно до принципів демократії.

Не можна не погодитись із думкою дослідника прецедентної практики С. В. Шевчука, який стверджує, що Суд втручається лише у виняткових випадках, коли держави «недопрацьовують» на національному рівні й не припиняють порушення цих прав і свобод, які, зазвичай, мають системний характер. Це також значно підсилює потребу узгодження практики українських судів із практикою ЄСПЛ [33, с.31].

ЄСПЛ, оцінюючи конкретне порушення фундаментальних прав і свобод людини в державі-учасниці Конвенції, проводить оцінку захисту цих прав на основі національного законодавства. При цьому він спирається на принципи демократії, закладені в Конвенції та прецедентах Суду. Відповідно проводиться оцінка національного законодавства на демократію, національна правозастосовна практика отримує тлумачення норм із позицій демократії або конкретних шляхів удосконалення законодавства. Якщо розглядуване національне законодавство не порушує норм Конвенції, то фактично воно визнане Судом як таке, на які можуть спиратись суди іншої держави, якщо в цій державі подібне законодавство відсутнє (бо є прецедент, у якому проведена експертиза Судом на демократію), хоча б з позиції тлумачення.

З'ясовуючи сутність принципу субсидіарності, суддя ЄСПЛ Г. Юдківська наголошує, що хоча Суд не має змоги оцінити правильність рішення національних органів та враховуючи, що саме вони займають кращу позицію для прийняття таких рішень, Суд залишає за собою можливість перевірити досконалість самої процедури прийняття рішень. Розвиток процедурного аспекту виступає таким чином обмежувальним складником свободи розсуду держави [34, с.77]. Висловлена суддею Г. Юдківською думка відповідає суті роботи Європейського суду, а саме: спрямованості на демократію. Справді, якби держава мала повну (абсолютну) свободу розсуду, то здійснювані нею обмеження прав, гарантованих Конвенцією, виходили б далеко за межі того, що дозволяє демократичне суспільство й могло б породжити державне свавілля.

Таке не можливе, адже демократія зобов'язує державу звести обмеження конвенційних прав до мінімуму. Для цього Суд виробив чіткий механізм, який не дозволяє національним судам вийти за межі дозволеного демократією: установив єдину процедуру оцінки свободи розсуду держави на відповідність демократії. Суди країн-підписантів згадану процедуру мусять дотримуватись, інакше Суд визнає порушення прав, відображених у Конвенції. За таких умов «втручання Суду в суть справи буде вкрай обмежене у ситуації, коли національні судові органи в своєму аналізі використали конвенційні принципи» [Там само, с. 78].

Аналіз Судом відповідності демократії, ним же розробленої процедури є критерієм свободи розсуду держави.

Г. Юдківська вважає, що тлумачення норм національного законодавства крізь призму Конвенції зобов'язує суди «зважувати» конфліктні інтереси [Там само, с.78]. На нашу думку, останнє потребує теж здійснення відповідності демократичним принципам Конвенції: суспільство наділяє державу можливістю обмеження прав і основоположних свобод, застосування яких до окремих громадян не повинне виходити за межі, які державі встановило громадянське суспільство. Це обмеження повинне відповідати основам демократії: бути мінімальним і тільки тоді, коли це потрібно громадянському суспільству.

«Процедуралізація» фундаментальних прав – ще одне втілення субсидіарності [Там само, с.77]. Ураховуючи, що ідея процедуралізації полягає в тому, що праву, яке є консервативним за своєю суттю, надається можливість без втрати свого змісту та обсягу швидко реагувати на нові процеси та явища, що виникають в суспільстві [35, с.85-110]. Отже, національні суди, дотримуються спільної з ЄСПЛ процедури аналізу законності порушеного конвенційного права, мають можливість захистити ці права від нових загроз.

Варто відзначити, що зобов'язання Судом держав-відповідачів і держав-підписантів Конвенції змінити національне законодавство відповідно до

Конвенції, – одне із завдань принципу субсидіарності щодо демократизації національних законодавств.

Підсумовуючи викладене вище, не можна обійти думку судді А. Ковлера: «слід пам'ятати, що пафос створення міжнародної системи захисту прав людини був і ... залишається пріоритет прав людини над інтересами держави. Невипадково термін "субсидіарність" прийшов у правовий ужиток з ужитку церковного, де він означав "виплата", коли, здавалося б, втрачена остання надія» [1, с.72]. Отже, для незмінності курсу держави-підписанта Конвенції в напрямі демократії, суди повинні провести перевірку на предмет демократії (не допустити свавілля держави), а коли цього не вдається досягнути на цьому рівні, останньою надією виступає Суд.

Приклад. *«... Більше того, необхідно зважити, що зазвичай національні органи мають перевагу у безпосередньому спілкуванні з особами, яких стосується справа. Виходячи з цих міркувань, завдання Суду полягають не в виконанні обов'язків національних органів щодо визначення питань ..., а в дослідженні рішень, які виносились державними органами, здійснюючи свої дискреційні повноваження, на предмет їх відповідності Конвенції»* [36, п.55; 37, п.59; 38, п.53].

Висновок. Розкрито правову сутність принципу субсидіарності та показано його значення в дотриманні демократії (на прикладі справ Суду, пов'язаних із захистом інформаційних прав і свобод людини). Доведено потребу вивчення усіх справ Суду, так як у них спостерігається еволюція згаданого принципу.

Література:

1. Ковлер А. Виконання рішень Європейського суду з прав людини: субсидіарність та/або "суверенна воля"? (виступ на Міжнародній конференції) // Право України. – 2011. – № 7. – С.69-73.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними відповідно до положення Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами

№№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13. – Страсбург: Секретаріат Європейського суду з прав людини. – 2014 р. – 24 с. – (Український переклад).

3. Рішення ЄСПЛ від 21 липня 1990 р. у справі «Хакансон і Стурессон проти Швеції»(Серія А, № 171).

4. Рішення ЄСПЛ від 1 червня 2006 р. у справі «Федоренко проти України» (заява № 25921/02).

5. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 18 лютого 1999 р. у справі «Уайт і Кеннеді проти Німеччини» (заява № 26083/94).

6. Рішення ЄСПЛ від 2 березня 2003 р. у справі «Кривіцька та Кривіцький проти України» (заява № 30856/03).

7. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 9 жовтня 2003 р. у справі «Слівенко проти Латвії» (заява № 48321/99).

8. Рішення ЄСПЛ від 22 жовтня 2009 р. у справі «Пауліч проти Хорватії» (заява № 3572/06).

9. Рішення ЄСПЛ від 8 червня 2006 р. у справі «Лупса проти Румунії» (заява № 10337/04).

10. Рішення ЄСПЛ від 24 квітня 2008 р. у справі «С.Г. та інші проти Болгарії» (заява № 13605/07).

11. Рішення ЄСПЛ від 16 грудня 1992 р. у справі «Німітц проти Німеччини» (заява № 13710/04).

12. Рішення ЄСПЛ від 16 липня 2002 р. у справі «Р.С. і S проти Сполученого Королівства» (заява № 56547/00).

13. Коста Ж.-П. Роль міжнародних судів та інших органів державної влади у захисті прав людини в Європі (виступ на Міжнародній конференції) / Жан-Поль Коста // Право України. – 2011. – № 7. – С.11-15.

14. Рішення ЄСПЛ від 7 грудня 1976 р. у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства» (заява № 5493/72).

15. Рішення ЄСПЛ від 30 вересня 1989 р. у справі «Чапелл проти Сполученого Королівства» (заява № 10461/83).

16. Рішення ЄСПЛ від 25 лютого 2010 р. у справі «Лісіца проти Хорватії» (заява № 20100/06).
17. Рішення ЄСПЛ від 25 січня 2000 р. у справі «Мірагалл Есколано проти Іспанії» (заяви №№ 38366/97, 38688/97, 40843/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41509/98).
18. Рішення ЄСПЛ від 2 серпня 1984 р. у справі «Мелоун проти Сполученого Королівства» (заява № 8691/79).
19. Рішення ЄСПЛ від 4 квітня 2006 р. у справі «Сергій Шевченко проти України» (заява № 32478/82).
20. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 10 травня 2001 р. у справі «Z та інші проти Сполученого Королівства» (заява № 29392/95).
21. Рішення ЄСПЛ від 25 вересня 2008 р. у справі «К.Т. проти Норвегії» (заява № 26664/03).
22. Рішення ЄСПЛ від 9 червня 2005 р. у справі «Фадєєва проти Росії» (заява № 55723/00).
23. Рішення ЄСПЛ від 10 травня 2011 р. у справі «Дубецька та інші проти України» (заява № 30499/03).
24. Рішення Великої палати ЄСПЛ від 8 серпня 2003 р. у справі «Хаттон проти Сполученого Королівства» (заява № 36022/97).
25. Рішення ЄСПЛ від 2 листопада 2006 р. у справі «Джакомеллі проти Італії» (заява № 59909/00).
26. Рішення ЄСПЛ від 26 жовтня 2006 р. у справі «Лєдяєва, Доброхотова, Золотарева і Ромашина проти Росії» (заяви №№ 53157/00, 53247/00, 53695/00, 56850/00).
27. Рішення ЄСПЛ від 29 червня 1996 р. у справі «Гуерра та інші проти Італії» (заява № 14967/89).
28. Рішення ЄСПЛ від 10 листопада 2004 р. у справі «Ташкін та інші проти Туреччини» (заява № 46117/99).
29. Рішення ЄСПЛ від 15 січня 2010 р. у справі «Юрій Михайлович Іванов проти України» (заява № 40450/04).

30. Рішення ЄСПЛ від 10 травня 2011 р. у справі «Харченко проти України» (заява № 40107/02).
31. Рішення ЄСПЛ від 6 червня 2007 р. у справі «Юхансон проти Фінляндії» (заява № 10163/02).
32. Рада Європи. ЄСПЛ. Інтерлакенська декларація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a48.
33. Шевчук О. В. Європейський суд з прав людини та українська судова система (виступ на Міжнародній конференції) / С. В. Шевчук // Право України. – 2011. – № 7. – С.88-92.
34. Юдківська Г.Ю. Деякі проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні (виступ на Міжнародній конференції) / Г. Ю. Юдківська // Право України. – 2011. – № 7. – С.74-79.
35. Чичнева К.А. Актуальні проблеми сучасного права чи нове правове мислення / К. А. Чичнева // Вісник Московського державного університету. Серія 7. Філософія. – 2001. – № 2. – С.85-110.
36. Рішення ЄСПЛ від 23 вересня 1994 р. у справі «Хокканен проти Фінляндії» (серія А, № 299-А).
37. Рішення ЄСПЛ від 9 червня 1998 р. у справі «Бронда проти Італії» (заява № 22430/93).
38. Рішення ЄСПЛ від 7 грудня 2006 р. у справі «Хант проти України» (заява № 31111/04).

References:

1. Kovler A. Vykonannya rishen ECHR: subsydiarnist ta/abo «suverenna vola» ? (vystup na Mizhnarodniy konferensii) / A. Kovler // Pravo Ukrainy. – 2011. – № 7. – S.69-73.
2. European Convention of Human Rights. European Court of Human Rights. Council of Europe. F – 67075. Strasbourg cedex. – 55 s.
3. Decision of ECHR from February, 21, 1990 in business Hekansion and Sturesson against in Sweden, A-171.

4. Decision of ECHR from June, 1, 2006, in business Fedorenko against in Ukraine, № 25921/02.
5. Decisions of the Grand Chamber of the ECHR from June, 1, 2006 in business Woite and Kennedy against in Germany, № 26083/94.
6. Decision of ECHR from March, 2, 2003 in business Kryvitska and Kryvitsky against sn Ukraine.
7. Decisions of the Grand Chamber of the ECHR from October, 9, 2003 in business Slivenko against in Latvia, № 48321/99.
8. Decision of ECHR from October, 22, 2009 in business Paulia against in Croatia, № 3572/06.
9. Decision of ECHR from June, 8, 2006 in business Lupsa against in Romania, № 10337/04.
10. Decision of ECHR from April, 24, 2008 in business C.G. and Others alainst in Bulgaria, № 13505/07.
11. Decision of ECHR from December, 16, 1992 in business Niemietz against in Germany, № 13710/88.
12. Decision of ECHR from July, 16, 2002 in bussiness P.C. and S against in the United Kingdom, № 56547/00.
13. Kosta Zh.-P. Rol mizhnarodnykh sudiv ta insykh orhaniv derzhavnoi vlady u zakhysti prav ludyny v Evropi (vystyp na Miznarodniy konferentsii) / Zhan-Pol Kosta //Pravo Ukrainy. – 2011. – № 7. – S.11-15.
14. Decision of ECHR from December, 7, 1976 in business Handyside against in the United Kingdom, № 5493/72.
15. Decision of ECHR from September, 30, 1989 in business Chappel against in the United Kingdom, № 10461/83.
16. Decision of ECHR from February, 25, 2010 in business Lisica against in Croatia, № 20100|06.
17. Decision of ECHR from Januaru,25, 2000 in business Miragall Escolano and Others against in Spain, №№ 38366/97, 38688/97, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98, 41509/98.

18. Decision of ECHR from January, 2, 1984 in business Malone against in the United Kingdom, № 8691/79.
19. Decision of ECHR from April, 4, 2006 in business Sergey Shevchenko against in Ukraine, № 32478/02.
20. Decisions of the Grand Chamber of the ECHR from May, 10, 2001 in business Z and Others against in the United Kingdom, № 29392/95.
21. Decision of ECHR from September, 25, 2008 in business K.T. against in Norway, № 26664/03.
22. Decision of ECHR from June, 9, 2005 in business Fadeyeva against in Russia, № 55723/00.
23. Decision of ECHR from May, 10, 2011 in business Dubetska and Onhers against in Ukraine, № 30499/03.
24. Decisions of the Grand Chamber of the ECHR from August, 8, 2003 in business Hatton against in the United Kingdom, № 29392/95.
25. Decision of ECHR from November, 2, 2006 in business Giacomelly against in Italy, № 59909/00.
26. Decision of ECHR from June, 26, 2006 in business Ledeaeva, Dobrokhotova, Zolotaryeva and Romashina against in Russia, № № 53157/00, 53247/00, 53695/00, 56850/00.
27. Decision of ECHR from June, 29, 1996 in business Guerra and Others against in Turkey, № 46117/99.
28. Decision of ECHR from Novtmber,10, 2004 in business Taskin and Others ageinst in Turkey, № 46117/89.
29. Decision of ECHR from January, 15, 2010 in business Yuri Nikolai Ivanov against in Ukraine, № 40450/04.
30. Decision of ECHR from May, 10, 2011 in business Kharchenko against in Ukraine, № 40101/02.
31. Decision of ECHR from June, 6, 2007 in business Johansson against in Finland, № 10163/02.

32. Rada Evropy. ESPL. Interlakenska deklaratsiya. – www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a48.
33. Shevchuk O. V. Evropeyskiy sud z prav ludyny ta ukrainska sydova systema (vystup na Miznarodniy konferentsii) / O. V. Shevchuk // Pravo Ukrainy. – 2011. – № 7. – S.88-92.
34. Yudkivska Gh. Yu. Deyaki problemy zastosuvannya praktyki Evropeyskogo sudu z prav ludyny v Ukraini (vystup na Miznarodniy konferentsii) / Gh. Yu. Yudkivska // Pravo Ukrainy. – 2011. – № 7. – S.74-79.
35. Chichneva E. A. Aktualni problemy suchasnogo prava chy nove pravove myslennya / E. A. Chychneva // Visnyk Moskovskogo derzavnogo universytetu. Seria 7. Filosofia. – 2001. – № 2. – S.85-110.
36. Decision of ECHR from September, 23, 1994 in business Hokkanen against in Finland, № 299-A.
37. Decision of ECHR from June, 9, 1998 in business Bronda against in Italy, № 22430/93.
38. Decision of ECHR from Desember, 7, 2006 in business Hunt against in Ukraine, № 31111/04.